

УДК 331.101.262

Ляшенко П.А.
аспірант*Інституту економіко-правових досліджень
Національної академії наук України***СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА РЕГІОНУ У КОНФЛІКТНІ ЧАСИ:
РОЛЬ І МІСЦЕ У НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ****SOCIAL SECURITY OF THE REGION: THE ROLE AND THE PLACE
AT NATIONAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONFLICT TIMES****АНОТАЦІЯ**

У статті розглянуто роль та місце соціальної безпеки регіону, контент якого відображає міру захищеності соціально-економічної системи регіону від внутрішніх та зовнішніх загроз, у національній безпеці України у конфліктні часи шляхом встановлення площин перетину, зазначених системотворчих складових системи безпеки. Зокрема на перетині таких площин виокремлено такі загрози національній безпеці України, спричинені конфліктогенними чинниками соціальної небезпеки регіонів. Такими загрозами є міграційні втрати, втрати робочих місць, зростання масштабу бідності внаслідок втрати основних джерел доходів, ескалація навантаження на систему державної соціальної підтримки внаслідок соціального убезпечення прошарків населення, постраждалих внаслідок російської збройної агресії та проведення АТО.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены роль и место социальной безопасности региона, контент которого отражает степень защищенности социально-экономической системы региона от внутренних и внешних угроз национальной безопасности Украины в конфликтные времена путем установления плоскостей пересечения, указанных системообразующих составляющих системы безопасности. В частности, на пересечении таких плоскостей выделены следующие угрозы национальной безопасности Украины, вызванные конфликтогенными факторами социальной опасности регионов. Такими угрозами являются миграционные потери, потери рабочих мест, увеличение бедности вследствие потери основных источников доходов, эскалация нагрузки на систему государственной социальной поддержки в результате социального обеспечения безопасности слоев населения, пострадавших в результате российской вооруженной агрессии и проведения антитеррористической операции.

ANNOTATION

In modern conditions in Ukraine social security is particularly important. It is defined as the state of development of the state in which it is able to provide a decent quality and standard of living independently of the influence of internal and external threats. Current level of social danger in Ukraine in general and in the regions is one of the highest in the days of independence. Nevertheless elevation of social security at the regional level as essential security creative processes of national security Ukraine has not yet led to a powerful research in this field of study. Regional Social Security now is the least-studied. Regional Social Security is backbone of the state security, content of which reflects the degree of social and economic security of the region from internal and external threats. Achieving a measure of protection must be ensured by the interaction of institutional, political, economic and social levers of government, local governments and government-public partnerships. The article discusses role and place of social security in the region in the national security of Ukraine in times of conflict by establishing planes of intersection referred to backbone components of the system security. Particularly at the intersection of these planes were singled out threats to national security of Ukraine caused by social conflict factors danger areas. Such threats are migration losses, job losses, rising poverty due to loss of the main sources of income, escalating burden on the social assistance system of

state social insurance due to population groups affected by the Russian military aggression and conducting antiterrorist operation. Social security is the background which generates new symbiosis of kinds of security. For example, information-psychological security of sociopolitical relationships, spiritual, religious, moral, and other relevant to social kinds of security threats that is very relevant in today's information society.

Постановка проблеми. Проблематика забезпечення національної безпеки в Україні загострилася як ніколи раніше. Таке загострення спричинила дія низки як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Серед зовнішніх чинників найруйнівнішими для національної безпеки є анексія Криму, збройна агресія Росії на Донбасі, інформаційна війна та зміна геополітичного ландшафту. Вплив внутрішніх чинників як-от: внутрішньополітична недолугість, крихкість фінансової системи, економічна криза, соціальна нестабільність, посилюється тиском зовнішніх. Кожен з чинників наразі має соціальне забарвлення, через що питання соціальної безпеки в Україні є одним чи не з найважливіших.

Нищівні ресурсні втрати, зумовлені агресією Російської федерації проти України, завдали шоків ударів національній економіці, яка на той час уже входила в рецесію. Це істотно погіршило стан економічної безпеки, поглибило макроекономічні дисбаланси та критично знизило динаміку соціально-економічного розвитку. Небезпечну тенденцію демонструє динаміка кінцевого споживання, зниження якої триває з II кварталу 2014 року. Так, реальні обсяги кінцевих споживчих витрат у II кварталі 2015 року скоротилися на 22,8 % відносно аналогічного періоду 2014 року [1, с. 158].

В умовах зовнішньої агресії загрозливо скоротився платоспроможний попит населення. Рівень середньомісячної заробітної плати в Україні знижувався із середини 2014 року, що в умовах надвисокого рівня інфляції (49,9 % за підсумками 9 місяців 2015 року) підриває купівельну спроможність і суттєво погіршує рівень життя переважної більшості громадян країни. При цьому в січні-серпні 2015 року зниження реальної зарплати було найвищим у Луганській області –33,3 %, а найменшим – в Донецькій області –11,4 %. [1, с. 159-160].

Тиск на зайнятість, зумовлений скороченням персоналу через закриття багатьох промислових підприємств, відправленням працівників у неоплачувані відпустки та невивплатою заробітної плати, істотно підвищує соціальну напруженість і протестні настрої в суспільстві. Загальна кількість зайнятого населення в Україні у 2014 році скоротилася на 11,4 %, у Донецькій та Луганській областях – на 11,0 % та 13,3 % відповідно. У Донецькій області станом на 01 липня 2015 року цьому навантаженню на одне вільне робоче місце становило 17 осіб [1-2, с. 160].

Отже наразі рівень соціальної небезпеки як в Україні в цілому так і в регіонах є одним з найвищих за часів незалежності держави. Проте вивчення соціальної безпеки на регіональному рівні як одного з найважливіших безпекотворчих процесів національної безпеки України поки що не привело до употужнення наукових досліджень у цій галузі знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглянемо дефініції соціальної безпеки та соціальної безпеки регіону у контексті тлумачення національної безпеки держави.

Згідно з законодавством, національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондів ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам. Загрози національній безпеці – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [3].

У сучасних умовах в Україні особливого значення набуває соціальна безпека, яка визначається таким станом розвитку держави, при якому вона здатна забезпечити гідний і якісний

рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз. Отже, виходячи з того, що провідною конструкцією національної безпеки є захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, соціальну безпеку можна вважати стрижнем національної безпеки, який є як першоосновою (підґрунтям) національної безпеки, так і наслідком її комплексного забезпечення.

Розглянемо деякі аспекти понятійного апарату соціальної безпеки. Підходи до визначення поняття «соціальна безпека» та «соціальна безпека регіону» подано у табл. 1.

Як видно зі змісту табл. 1, соціальна безпека не існує узагальнено, без прив'язки до конкретного об'єкта і є масштабним явищем, прояви якого активізуються на рівні громади, регіону, держави. Найбільш системно таку прив'язку продемонстровано проф. О.І. Іляш при побудові ієрархічної декомпозиції системи соціальної безпеки. Авторкою, крім того, наголошено на поєднанні у такому понятті як соціальна безпека регіону її змістовного системного сенсу, організаційної структури та процесного характеру забезпечення [18, с. 49].

З одного боку, соціальна безпека країни спирається на соціальну безпеку її регіонів, а з іншого – загальний рівень соціальної безпеки країни, який залежить від багатьох чинників (у тому числі політичних, економічних, гуманітарних, культурних) певною мірою «формує» соціальну безпеку регіону. Логіка статті ґрунтується на тому, що соціальна безпека регіону є складовою соціальної безпеки країни. Вихідною тут також є така позиція: якщо хоча б один регіон країни є критично соціально незахищеним, то країну не можна вважати соціально захищеною в цілому. У такому сенсі можна говорити про певну систему соціальної безпеки країни. Цілісність такої системи ґрунтується на взаємозв'язку, взаємодії та взаємовпливові її елементів, які представлені соціальною безпекою регіонів.

За результатами вивчення термінологічного апарату автором пропонується таке тлумачення «соціальна безпека регіону» є системотворчим елементом національної безпеки, контент якого відображає міру захищеності соціально-економічної системи регіону від внутрішніх та зовнішніх загроз, досягнення котрої має забезпечуватись внаслідок взаємодії інституціональних, політичних, економічних та соціальних важелів державного управління, місцевого самоврядування та державно-публічного партнерства.

Формулювання цілей статті перебуває у площині виявлення причинно-наслідкових зв'язків ролі та місця соціальної безпеки регіону у національній безпеці держави.

Виклад основного матеріалу досліджень. Поведінка людей, що живуть у складних, інституціолізованих соціально стратифікованих соціумах визначається переважно соціальними законами і традиціями соціальних відносин. Як

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «соціальна безпека» та «соціальна безпека регіону»

Тлумачення поняття	Автор, джерело
Соціальна безпека	
Соціальна безпека – стан соціальної сфери, при якому забезпечується високий і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз. Цей складник характеризується наступними індикаторами: - рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції); рівень оплати праці у випуску; рівень тіньової заробітної плати до офіційної; рівень тіньової зайнятості до загальної зайнятості; рівень видатків на освіту до ВВП, %; рівень видатків на охорону здоров'я до ВВП, %; відношення прожиткового мінімуму до середньої заробітної плати; питома вага заробітної плати у структурі доходів населення, %; рівень пенсійних видатків до ВВП, %; рівень дефіциту ПФ України до ВВП, %.	«Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України». Аналітична записка[4]
Соціальна безпека - це можливість постійно підтримувати на рівні не нижче мінімально допустимих норм основні показники, пов'язані з природним відтворенням населення, що дозволяють забезпечувати стійкий соціально-економічний розвиток; – здатність зберігати високий рівень здоров'я населення і не допускати поширення на території соціально небезпечних захворювань; – можливість забезпечити високий рівень життя населення; – підтримку та збереження необхідних параметрів якості соціального середовища, яке безпосередньо впливає на безпеку особистості; – здатність протистояти міграційному відтоку населення тощо.	Данилишин Б., Куценко В. [5]
Соціальна безпека - це стан суспільства, в тому числі всіх основних сфер виробництва, соціальної сфери, охорони внутрішнього конституційного порядку, зовнішньої безпеки, культури, при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов та соціальних благ - матеріальних, санітарно-епідеміологічних, екологічних, психологічних тощо, що визначають якість життя людини і суспільства в цілому та гарантує мінімальний ризик для життя, фізичного та психічного здоров'я людей.	Старостенко Г. Г., Онишко С. В., Поснова Т. В. [6]
Соціальна безпека – це стан захищеності соціальних інтересів і соціальних потреб особи, суспільства, держави від впливу на них внутрішніх і зовнішніх загроз в межах визначених граничних (порогових чи критичних) значень, які можуть становити загрозу національній безпеці країни.	Методологія розрахунків показників соціальної безпеки [7]
Соціальна безпека – це забезпечений державою у процесі виконання її управлінських функцій суспільно-економічний та суспільно-політичний стан, при якому забезпечується нормальний рівень життя населення й інших соціальних груп на всіх рівнях, мінімізуються загрози їх існуванню і забезпечується зростання рівня людського потенціалу країни, що здійснюється на основі відповідних правових норм за допомогою економічних і політичних інструментів.	Шахматова Т. А. [8]
Соціальна безпека – одна зі складових національної безпеки, яка відображає стан захищеності від загроз соціальним інтересам і є результатом реалізації політики соціального захисту	Лібанова Е. М. [9, с. 381].
Соціальна безпека – це такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.	Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [10]
Соціальна безпека – це стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від загроз національній безпеці.	Новікова О., [11, с. 27]
Соціальна безпека – це сукупність заходів щодо захисту інтересів країни та народу в соціальній сфері, розвиток соціальної структури і відносин у суспільстві, системи життєзабезпечення і соціалізації людей, способу життя відповідно до потреб прогресу, теперішніх і майбутніх поколінь.	Серебряников В., Хлоп'єв А. [12, с. 93]
Соціальна безпека – це надійна захищеність життєво важливих інтересів соціальних суб'єктів макро- та мікрорівнів, збереження і розвиток людського потенціалу, підтримка ефективного стимулювання діяльності людей, систем їх соціалізації та життєзабезпечення.	Беляєв О., Діба М., Кириленко В. [13]
Соціальна безпека – це реалізована через комплекс організаційно-правових форм та фінансових інструментів і важелів захищеність соціальних інтересів особи, суспільства й держави від внутрішніх та зовнішніх загроз на економічно обґрунтованому і суспільно прийнятному рівні.	Горин В. [14]
Соціальна безпека (англ. Societal security) – поняття, використовуване у Копенгагенській школі досліджень безпеки, що позначає «здатність суспільства зберігати свою сутність в умовах, що змінюються та при можливих або явних загрозах». Є складовою частиною теорії комплексу регіональної безпеки.	Вікіпедія [15]
Соціальна безпека (Societal security) - це здатність зберігати достатній рівень соціального забезпечення суспільства за наявності можливих або фактичних загроз.	A Working Definition of Societal Security [16]
Соціальна безпека – це соціальне становище, при якому немає загрози руйнування або істотного порушення структури якого-небудь великого соціального утворення (соціальної системи, організації, соціального інституту тощо), соціальних відносин і процесів, відсутні причини, що можуть погіршити соціальне становище великих груп людей (соціальних груп, верств та ін). Соціальна безпека є одним з головних елементів національної безпеки.	Шарков Ф. [17]

Продовження таблиці 1

Соціальна безпека регіону	
Соціальна безпека регіону є взаємодією елементів соціальної системи регіону з метою координації та управління соціально-економічними процесами для забезпечення реалізації національних соціальних інтересів, запобігання соціальним загрозам національної безпеки, ліквідації їх наслідків і досягнення на цій основі такого рівня безпеки, який би сприяв ефективному досягненню загальноекономічних і соціальних цілей розвитку регіону.	Ляш О.І. [18, с. 52]
Соціальна безпека на регіональному рівні ототожнюється з категорією «якість життя населення регіону»; при цьому соціальна безпека розглядається як передумова розвитку соціальної сфери, що забезпечує стійкий стан, оптимальне забезпечення потреб, високу якість життя, тощо.	Пшеничникова В. [19]

Складено автором на основі [4-19]

свідчить світовий досвід, проблеми виникають у суспільствах, сформованих владою як корумповані, криміналізовані, тоталітарні, милітаризовані, з соціально-економічною та гендерною нерівністю тощо [20-22]. І тому витоки сучасних проблем слід шукати у соціальній площині. Відсутність соціальних гарантій в кінцевому рахунку може призвести до втрати населенням довіри до влади і в цілому до повної втрати державного суверенітету [23].

Маркери соціальної безпеки подано на рис. 1.

Моделями безпеки соціальних систем займається М.О. Лесков [24], який розглядає дані моделі на регіональному, галузевому та загальнодержавному рівнях і пропонує програми модернізації економічного і політичного життя для оптимізації ухвалення управлінських рішень у сфері забезпечення безпеки країни. Через люмпенізацію населення розглядає загрози соціальній безпеці доктор філософських наук В.М. Шевченко [25], соціологію національної безпеки як «нову» парадигму соціологічного знання вивчає В.І. Тепечин [26]. У науковій праці В.С. Плотнікова [27] проаналізовані історично-методологічні аспекти соціальної безпеки, котру розглянуто у вигляді системи, в якій виділені суб'єкти, об'єкти, регулятори і детермінанти системи, створена класифікація загроз соціальній безпеці.

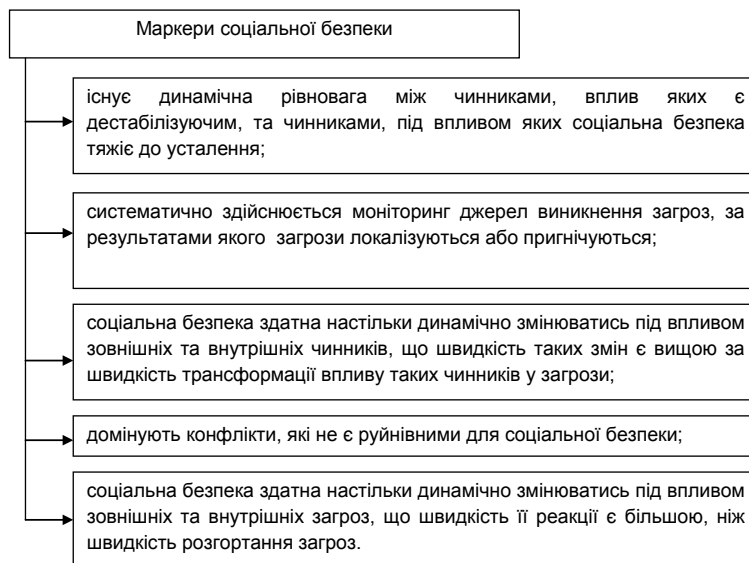


Рис. 1. Маркери соціальної безпеки

Докази суттєвої конвергенції соціальної безпеки регіону та національної безпеки держави (на прикладі сучасної ситуації, що склалася в Україні), найбільш комплексно відображені у монографії «Донбас і Крим...» [1, с. 177]. Зокрема, найбільш вагомими аргументами є наступні.

Соціальні наслідки анексії, агресії, війни є не тільки менш вагомими, ніж політичні та економічні, але і болючішими, такими, що стосуються всіх без винятку мешканців України: і тих, хто опинився на окупованій території або безпосередньо бере участь в АТО, і тих, хто продовжує жити звичайним життям далеко від зони бойових дій. Війна безпосередньо загрожує життю і здоров'ю людей, руйнує нормальні умови їх існування, позбавляє майна та джерел доходів, збільшує кількість сиріт, погіршує доступ до освіти та системи охорони здоров'я, призводить до вимушеної міграції. Головним соціальним викликом сьогодення є стрімке зниження рівня життя населення, що своєю чергою зумовлює зростання ризику бідності та соціального відторгнення, поглиблення нерівності. Гострі соціальні проблеми ... накопичувалися роками, проте війна та економічна криза, що її супроводжує, їх значно посилила. В умовах воєнних дій значні фінансові, організаційні, людські ресурси відволікаються на захист суверенітету і цілісності держави, що практично унеможлиблює заходи з поліпшення соціально-економічного становища населення. Крім того, зовнішня агресія зумовила виникнення нових, вкрай гострих проблем у соціальній сфері, що накладаються... на національну безпеку країни в цілому (прим. автора) [1, с. 168-169].

Роль і місце соціальної безпеки у національній безпеці України наразі має сенс розглядати крізь призму втрат і соціальних наслідків збройної агресії Росії проти України. До числа найсуттєвіших втрат належать наступні.

Міграційні втрати. За даними УВКБ ООН, кількість українських громадян, які звернулися із клопотанням про визнання біженцем внаслідок воєнних дій на сході України у семи країнах,

з якими межує (передусім у Російській Федерації, Білорусі та Польщі), становить 353,5 тис. осіб, ще 569,2 тис. осіб перебувають у цих країнах на інших підставах [28].

Втрати робочих місць оцінюються від 50 % для великих підприємств до 80–90 % – для малих і середніх підприємств регіону. Внаслідок цього від 1,1 до 1,8 млн працездатних осіб у Донецькій і Луганській областях частково або повністю залишилися без роботи й засобів до існування [29]. Це призвело до появи в Україні майже 2 млн осіб економічно неактивного населення.

Зростання масштабу бідності внаслідок втрати основних джерел доходів. Втрата значною частиною працездатного населення Донбасу робочих місць і, відповідно, трудових джерел доходів, ускладнення нарахування пенсій (а інколи й неможливості їх отримання) зумовили значне зростання бідності. За традиційної для регіону структури доходів домогосподарств, втрата заробітної плати не може бути навіть частково замінена надходженнями від інших видів трудової діяльності. Упродовж 2014 року на підконтрольних Україні територіях Донецької та Луганської областей стрімко зросли масштаби абсолютної бідності: в Луганській області 14,1% населення мали доходи нижчі від прожиткового мінімуму (проти 7,2 % у 2013 році), а в Донецькій – 14,6 % (4,4 % у 2013 році). Подальше зниження реальних доходів населення у 2016 році та неможливість швидко стабілізувати соціально-економічну ситуацію на Донбасі дають підстави для очікування зростання рівня абсолютної бідності (за межею прожиткового мінімуму) в Донецькій та Луганській областях до 30–40 %.

Суттєвою загрозою національній безпеці також є ескалація навантаження на систему державної соціальної підтримки внаслідок соціального убезпечення прошарків населення, постраждалих внаслідок російської збройної агресії та проведення АТО.

Висновки. Минуле ХХ століття визначило нові пріоритети дослідницької уваги вітчизняних і зарубіжних вчених. Імплицитно заданою для багатьох країн світі та для України зокрема стала занепокоєність соціальними питаннями кризового, небезпечного, чи більш «нормального», безпечного розвитку. Найбільшу увагу викликала парадигма розуміння соціальної безпеки. Дослідження показали, що найменш вивченою наразі є соціальна безпека регіону, під якою пропонується розуміти системотворчий елемент національної безпеки, контент якого відображає міру захищеності соціально-економічної системи регіону від внутрішніх та зовнішніх загроз, досягнення котрої має забезпечуватись внаслідок взаємодії інституціональних, політичних, економічних та соціальних важелів державного управління, місцевого самоврядування та державно-публічного партнерства.

У статті розглянуто роль та місце соціальної безпеки регіону у національній безпеці України у конфліктні часи шляхом встановлення площин перетину, зазначених системотворчих складових системи безпеки. Зокрема на перетині таких площин виокремлено такі загрози національній безпеці України, спричинені конфліктогенними чинниками соціальної небезпеки регіонів. Такими загрозами є міграційні втрати, втрати робочих місць, зростання масштабу бідності внаслідок втрати основних джерел доходів, ескалація навантаження на систему державної соціальної підтримки внаслідок соціального убезпечення прошарків населення, постраждалих внаслідок російської збройної агресії та проведення АТО.

До перспектив подальших наукових розвідок, очевидно, має належати те, що соціальна безпека є тлом, яке породжує нові симбіозні види безпеки. Наприклад, інформаційно-психологічна безпека соціально-політичних стосунків, духовно-релігійна, етична, комунікаційна та інші дотичні до соціальної види безпеки, загрози яким є вельми актуальними у сучасному інформаційному суспільстві.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Донбасі Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – К.: НІСД, 2015. – 474 с.
2. Краткие итоги социально-экономического развития Донецкой области за январь-июнь 2015 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donoda.gov.ua/?lang=ru&sec=04.01.03.04&iface=Public&cmd=view&args=id:29901>.
3. Закон України Про основи національної безпеки України // Відомості Верховної Ради України. – №39. – 2003. – Ст. 351.
4. «Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України». Аналітична записка. Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358/>.
5. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 1. – С. 20-28. – [Режим доступу]: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2010_1_3.
6. Старостенко Г. Г. Національна економіка [Електронний ресурс]: [навч. посіб.] / Старостенко Г. Г., Онишко С. В., Поснова Т. В. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1199110144647/ekonomika/natsionalna_ekonomika_starostenko_gg.
7. Методологія розрахунків показників соціальної безпеки К.: 2014. Електронний ресурс: [Режим доступу]: <http://ipzn.org.ua/metodologiya-rozrahunkiv-pokaznykiv-sotsialnoyi-bezpeky>.
8. Шахматова Т. А. Теоретичні засади визначення категорії „соціальна безпека” національної економіки / Т. А. Шахматова // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 3(62) 2013. – С. 72-77.
9. Лібанова Е. Ринок праці і соціальний захист: навч. посіб із соц. політики / Е. Лібанова, О. Палій. – К.: Основа, 2004. – 491 с.
10. Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
11. Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення / О. Ф. Новікова. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.

12. Серебрянников В. В. Социальная безопасность России / В. В. Серебрянников, А. Т. Хлопьев. – М. : ИСПИ РАН, 1996. – 352 с.
13. Соціальна економіка [Електронний ресурс] : [навч. посіб.] / Беляєв О. О., Діба М. І., Кириленко В. І. – Режим доступу: <http://buklib.net/books/21906/>.
14. Горин В. Сутність соціальної безпеки: фінансові та організаційно-правові аспекти [Електронний ресурс] / В. Горин. – Режим доступу: http://bookneo.in.ua/book_204_page_3.
15. [Електронний ресурс] Социальная безопасность. Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Социальная_безопасность A Working Definition of Societal Security Deliverables submitted in November 2012 (M11) http://ettis-project.eu/wp-content/uploads/2012/03/D1_2.pdf
16. Волгин Н.А. Социально-государство / Н.А. Волгин, Н.Н. Гриценко, Ф.И. Шарков. М.: Дашков и Ко, 2004. – 416 с.
17. Іляш О. І. Трансформації системи соціальної безпеки України : регіональний вимір : монографія / О. І. Іляш. – Львів : ПАІС, 2012. – 592 с.
18. Пшеничникова А. Социальная безопасность как фактор развития качества жизни населения региона // Регионология. – 2008. – № 3. – С. 45–52.
19. Sekhampu T.J. Determinants of the Food Security Status of Households Receiving Government Grants in Kwakwatsi, South Africa / T.J. Sekhampu // Mediterranean Journal of Social Sciences. – 2013, January. – Vol. 4 (1). – P. 147–153.
20. Mathe K.M. Agricultural Growth and Food Security: Problems and Challenges International / K.M. Mathe // Journal of Research in Commerce, Economic & Management. – 2013. – Issue No 07 (July). – Vol. 3. – P. 131 – 137.
21. Food Security Act of 1985 (P.L. 99-198, also known as the 1985 U.S. Farm Bill) / <http://www.fns.usda.gov/sites/default/files/>
22. Облік і фінанси, № 1 (67)' 2015, Економіка та менеджмент, О.В. КОВАЛЕНКО Реалізація інноваційної моделі України за кризових обставин: аспекти соціальної та продовольчої безпеки.
23. Лесков М. А. Концепция построения модели безопасности социальных систем / М. А. Лесков // Безопасность. 1994. – № 7-12 (23). – С. 83-93.
24. Шевченко В.Н. Люмпенизация населения России как угроза ее национальной безопасности. // Безопасность. 1995. №2. – С. 92-97.
25. Тепчин В. И. Социология национальной безопасности как «новая парадигма социологического знания» / В. И. Тепчин // Безопасность. – 1995. – № 3-4. – С. 89-95.
26. Плотников В. С. Социальная безопасность в транзитивном обществе: содержание и механизм обеспечения : Дис. ... канд. социол. наук : 22.00.08 / Василий Сергеевич Плотников – Новосибирск, 2004. – 175 с.
27. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Регіональне представництво у Білорусі, Молдові та Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/en/2011-08-26-06-58-56/news-archive/1244-internal-displacement-map>
28. (Гройсман В. Б. Першочергові завдання для вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб та відновлення Донбасу / В. Б. Гройсман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/document/247598840/Donbas%20UKR_rew.ppt).